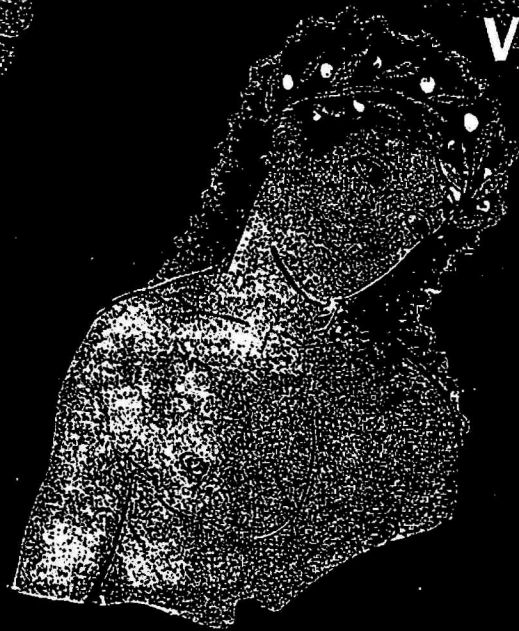

Van Pythagoras

Muziek in de Oudheid

Uitsnede van de schouder van Apollon. Fragment van roodfiguurige Griekse vaas (metier): circa 300 voor Christus

RENÉ VAN BEEK

In het Allard Pierson Museum, het archeologisch museum van de Universiteit van Amsterdam, is binnenkort onder de naam *Mythen, mensen en muziek* een grote overzichtstentoonstelling te zien over muziek in de Griekse en Romeinse Oudheid. Ongeveer 150 objecten – van zeldzame authentieke muziekinstrumenten tot Griekse vazen, beelden en een imposant mozaïek – vertellen over de rol van de muziek in het leven van alledag.

'Zolang je leeft, wees het zonnetje, treur niet. Het leven duurt maar kort, de tijd eist zijn tol.' Dit levenslied is afkomstig van een grafsteen uit het begin van de tweede eeuw na Christus van een zekere Seikilos die in Klein-Azië leefde. De steen werd in 1883 gevonden en enkele jaren later was men in staat om de tekst en de muziek te ontcijferen. Hoewel hier geen sprake is van een belangrijk stuk muziek of van een waardevolle literaire tekst, is dit document voor de antieke muziekgeschiedenis van groot belang. Er zijn ongeveer vijftig muziekfragmenten bekend en dit lied is het enige compleet bewaarde stuk muziek. Op de grafsteen is niet alleen duidelijk de tekst te lezen, maar is ook het antieke notenschrift herkenbaar. De oude Grieken kenden twee soorten notenschrift: een instrumentaal notenschrift, dat was bestemd voor instrumentalisten, en een vocaal notenschrift voor zangers. Het zijn letternotaties waarbij voor het vocale schrift ionische letters werden gebruikt, terwijl voor het instrumentale schrift een combinatie werd gemaakt van oud-dorische en ionische letters; elke letter staat voor een bepaalde toonhoogte. Naast de hierboven genoemde inscriptie bestaan er papyrusfragmenten waarop muziek is terug te vinden. Op de tentoonstelling is daarvan een aantal voorbeelden te zien.

Mathematiek

In de zesde eeuw voor Christus heeft Pythagoras van Samos een belangrijke impuls gegeven aan de theoretische onderbouwing van de muziekpraktijk. Hoewel van

1513 BEEK, R.v. 1999 7-7 tot levenslied

zijn geschriften vrijwel niets rechtstreeks bewaard is gebleven, kunnen we hem toch beschouwen als de eerste muziektheoreticus. Hij was het die begreep dat de weluidendheid van muziek die gemaakt wordt op een snaarinstrument afhankelijk is van de lengte van de snaar. Op een instrument met één snaar ontdekte hij door middel van een verschuifbare kam de plaats van octaaf en kwint. Daarbij vond hij de verhoudingen 2:1 en 3:2. Met deze gegevens kon hij andere verhoudingen berekenen. Het mathematische karakter van muzikale intervallen was heel belangrijk binnen het cultuurbesef van de Grieken. Muziektheoretici schreven ook over het begrip harmonie. Volgens de pythagorische school gaat het bij het begrip harmonie om de getalsverhouding, om de mathematische verhouding tussen tonen. Veel andere opvattingen baseren zich niet op het getal maar nemen voor 'harmonie' het gehoor als uitgangspunt. Dan wordt het luisteren naar klanken belangrijker dan een mathematische indeling.

Een seale aan instrumenten

Op de tentoonstelling in het Allard Pierson Museum gaat het niet alleen om de muziektheorie. Het zijn vooral veel afbeeldingen van instrumenten die een beeld geven van de muzikale wereld van ruim tweeduizend jaar geleden. Grieks aardewerk, Romeinse sculptuur, terracotta beeldjes, een glazen fles, munten, een mozaïek en nog veel meer geven een levendig beeld van de plaats van de muziek in de klassieke Oudheid. Net als tegenwoordig werd in de Oudheid een onderscheid gemaakt tussen snaar-, blaas- en slaginstrumenten. Volgens deze indeling zijn ze ook in de tentoonstelling te zien. In paviljoens komen de verschillende soorten instrumenten aan bod. Waar mogelijk zijn van de instrumenten moderne replica's in de tentoonstelling opgenomen om duidelijk te maken hoe de instrumenten eruitzagen, maar vooral ook hoe ze klonken. Zij worden gebruikt bij rondleidingen en demonstraties. Voor elke vitrine hangt een kop-telefoon waaruit het geluid komt van het instrument dat in de vitrine is te zien.

Orpheus, Hermes, Zeus, Apollo

Het begin van de Griekse muziek wordt verteld in mythologische verhalen. Niet alleen Orpheus, maar vooral goden die zelf muziekinstrumenten speelden, staan aan de wieg van de muzikale wereld. Hermes was nog geen dag oud toen hij van het schild van een schildpad een lier maakte. Na een kwijpingsstreek werd hij door een boze Apollo meegenomen naar opgergd Zeus. Onderweg tokkelde Hermes op zijn lier en Apollo raakte hiervan zo onder de indruk dat hij in ruil voor de lier beloofde hem niet te straffen. Van Apollo wordt verder verteld dat hij pas vijf dagen oud was toen hij in Delphi de python doodde en als dank een lied speelde waarbij hij zichzelf begeleidde op de kithara.

Manongeschoon

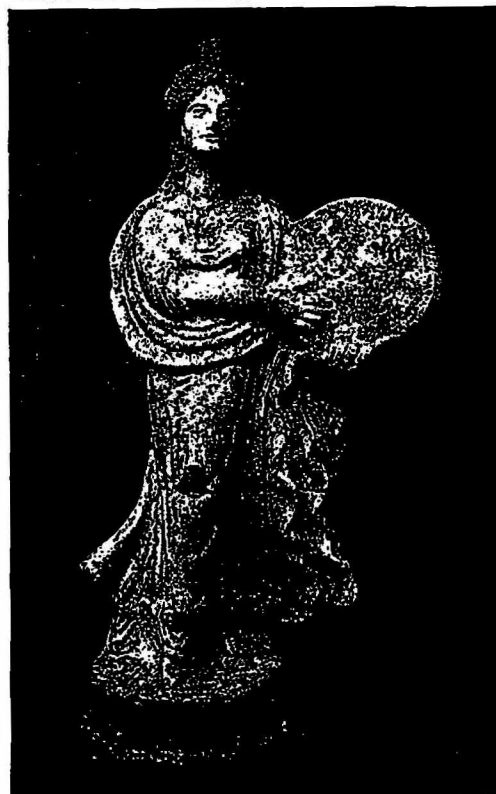
In de klassieke Oudheid kende men geen strijkinstrumenten. Snaarinstrumenten waren altijd tokkelinstrumenten; ze werden bespeeld door met de vingers of met een plectrum te rokkelen of door een combinatie van beide. Het meest bekend in Griekenland zijn de diverse typen lieren. Aan het eind van de zevende eeuw voor

Christus zien we een enkele harp in omloop komen en pas rond 350 voor Christus wordt er op luiten gespeeld. De lieren worden onderverdeeld in twee groepen: de instrumenten die een klankkast hebben die is gemaakt van een schildpad (de lier en de *barbitos*) en de instrumenten die een geconstrueerde klankkast hebben, meestal van hout (de kithara en de *phorminx*). Het gebruik van de verschillende namen voor de instrumenten is niet altijd even helder. Homerus gebruikt zowel het woord *phorminx* als kithara voor hetzelfde instrument. Hoe de instrumenten hebben geklonken, weten we niet precies: Aristophanes zegt dat de klank van de kithara vergelijkbaar is met het schreeuwen van een haai!

Bolle wangen

Bij de blaasinstrumenten is het meest bekende instrument de dubbelhobo of *auloi*. Hiervoor wordt vaak de term 'dubbelfluit' gebruikt, maar dit is eigenlijk niet juist: het instrument is niet verwant aan de fluit maar aan de schalmey. De *auloi* bestaat uit twee cilindrische pijpen met elk een mondstuk waarin een dubbelriet steekt. De mond vormt de enige verbinding tussen de twee instrumenten. Het was de godin Athena die als

Tamboerijn spelende deities. Terracotta beeldje; circa 325 voor Christus

De satyr Marsyas met de dubbelhobo. Fragment van roodfiguurige Griekse vaas (vrijwel) circa 410 voor Christus

eerste op dit instrument speelde. Maar al snel kreeg zij genoeg van de dubbelhobo omdat zij vond dat haar gezicht er lelijk uitzag bij het spelen. Bolle wangen waren het gevolg van het persen van de lucht door de twee rieren. Zij gooide de auloi weg maar de satyr Marsyas (uit het gevolg van de god van de wijn, Dionysus) raapte het instrument op. Hij hoefde niet zo op zijn uiterlijk te letten en hij bleef naar hartelust op de dubbelhobo. Hij dacht zelfs dat hij zo mooi kon spelen dat hij Apollo tot een wedstrijd kon uitdagen. Dat was heel onverstandig: winnen van de goden is niet mogelijk. Als verliezer werd hij levend gevuld. Sinds die tijd stond de lier hoger aangeschreven dan de auloi. Hieruit laat zich ook de tegenstelling verklaren tussen muziek met een Apollinisch karakter en muziek met een Dionysisch karakter: men was van mening dat muziek van snaarinstrumenten verheven van aard was, terwijl blaasinstrumenten vooral opzweepende muziek voortbrachten die paste bij drinkgelagen.

Trommelen en kloppers
Slaginstrumenten werden door de Grieken beschouwd als exotische instrumenten. Kleppers, cimbalen en tamboerijn waren instrumenten met een opzweepend karakter en werden bespeeld door de volgelingen van de wijngod Dionysus. Op Grieks aardewerk worden deze instrumenten vaak afgebeeld en de kleppers lijken dan veel op de Spaanse castagnettes. De originele instrumenten kennen we niet; het hout is vergaan. Maar afbeeldingen op Grieks aardewerk laten zien dat meestal vrouwen (bijvoorbeeld de vrouwelijke volgelingen van Dionysus, de maenaden) in extase klepperden. De tamboerijn wordt zeer vaak afgebeeld, bijvoorbeeld bij terracotta figuren.

Vaak ligt het meer voor de hand om te spreken over een platte trommel dan over een tamboerijn. Als we naar de verhouding kijken van de spelers en het instrument kunnen we concluderen dat de trommel een doorsnede had van ongeveer 40-50 centimeter. Soms was hij versierd met bellen en linten. Het vel van de trommel werd altijd met platte, uitgestrekte vingers beroerd.

Van toonsoort naar toonladder

Er zijn vier belangrijke toonsoorten binnen de Griekse muziek: het dorisch, het lydisch, het ionisch en het phrygisch. Belangrijke Griekse schrijvers zoals Plato en Plutarchus wijzen het gebruik van de lydische en ionische toonsoorten af. Het lydisch zou droefheid en rouw veroorzaken en het ionisch wekt losbandige vreugde op. De dorische toonsoort daarentegen staat voor degelijkheid en evenwichtigheid.

De basis van het Griekse toonsysteem bestaat uit vier tonen: een tetrachord. Voegt men aan de bovenzijde van een tetrachord nog een tetrachord met dezelfde bouw toe, dan is er sprake van een volledige toonladder; de twee tetrachorden vormen samen een octaaf.

Een systeem om ritme aan te geven, kenden de Grieken niet. Er is geen ritme in de vorm van een polslag of een maat. Bij de Grieken worden metrum en ritme bepaald door het versritme en de volgorde van de woorden.

Muziekwedstrijden

Hoewel men in de Oudheid niet naar concerten ging zoals wij dat doen, was muziek volledig verweven met het leven van de mensen. Op elk moment speelde muziek

Dubbelhobospeler en danserwerper. Roodfiguurige Griekse kan (teinchoet); circa 410 voor Christus

Dubbelhobo spelende vrouw en dansend man in een kiel. Roodfiguurige Griekse vaas (kylix); circa 410 voor Christus

een belangrijke rol: bij offers, bij feesten, bij sport en bij het werk, thuis en elders. De muziek uit die tijd kunnen we betitelen als 'gebruiksmusiek'.

In de Oudheid kennen we beroepsmusici die zo goed waren dat ze aan wedstrijden meededen. Deze wedstrijden kunnen worden beschouwd als de voorlopers van de latere concerten. Tijdens de Spelen in Athene maar ook bij die van Delphi, werden sportwedstrijden gecombineerd met muziekwedstrijden. Bij huiselijke drinkgelagen werd uitgebreid gemusiceerd. Een drinkgelag begon met een offer waarbij wat wijn werd geplengd. Daarbij werd een *paian* – een danklied – gezongen, waarna alle gasten de fraaiste liederen zongen, begeleid door de lier.

Van een aantal muziekstukken dat in de Oudheid werd uitgevoerd, is de naam bekend. Een daarvan is de *dithyrambe*, een vrolijk gezang dat zich vooral in de zesde eeuw voor Christus ontwikkelde tot een koorgezang dat werd begeleid door een *aulos* (aulospeler). Veel dithyramben werden uitgevoerd op festivals ter ere van de god Dionysus. Tijdens deze festivals waren er ook wedstrijden waar musici hun virtuositeit toonden. Het meest prestigieuze evenement was dat van de *kitharodai*, een kunstvorm waarbij één man tegelijkertijd dichtte, componeerde, zong en zichzelf begeleidde op de kithara.

Romeinen

Het Romeinse muziekleven was beperkter dan het Griekse. De Romeinen namen veel over van de Griekse muziek. Belangrijk bij de Romeinen waren (vooral metalen) blaasinstrumenten die in tijden van oorlog een voorname rol speelden en ervoor dienden om orders en signalen aan de troepen door te geven. Maar ook bij offerplechtigheden en begrafenissen werd er veel op blaasinstrumenten gespeeld. De snaarinstrumenten ver-

anderden bij de Romeinen niet wezenlijk; alleen de kithara werd wat groter. Om na te gaan hoe het leven van de Romeinen in het begin van onze jaartelling eruit zag, worden vaak de wandschilderingen uit Pompeii als bron van informatie genomen. Helaas zijn die voor dit doel niet altijd even betrouwbaar, omdat het in het begin van de eerste eeuw na Christus in Pompeii gebruikelijk was om 'klassieke' scènes uit te beelden. Daardoor geven deze wandschilderingen ons niet altijd de informatie waarnaar we op zoek zijn en tasten we over een aantal aspecten van het Romeinse muziekleven nog in het duister.

Dit alles en nog veel meer komt aan bod op de tentoonstelling *Mythen, mensen en muziek* in het Allard Pierson Museum in Amsterdam van 10 december 1999 tot en met 12 maart 2000. De tentoonstelling is vervolgens te zien in Museum Het Valkhof te Nijmegen van 1 april tot en met 18 juni 2000. Bij de tentoonstelling zal een rijk geïllustreerde catalogus verschijnen. ♦

Apollo die op een kithara speelt. Roodfiguurige Griekse drinkhaas; circa 430 voor Christus

- Allard Pierson Museum, Oude Tuitmarkt 127, Amsterdam, tel: 020-9252550. Openingsdagen: dinsdag t/m vrijdag 10-17 uur; zaterdag en zondag 12-17 uur.
- Museum Het Valkhof, Kalkensbos 59, Nijmegen, tel: 024-3608805. Openingsdagen: dinsdag t/m vrijdag 10-17 uur; zaterdag en zondag 12-17 uur.

Speciale aanbieding voor Akkoordlezers die de tentoonstelling willen bezoeken: zie de bon op pag. 36.